

Катерина Бугайчук
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики
Науковий керівник: **В. М. Мойсієнко**,
доктор філологічних наук, професор.

КАТЕГОРІЯ ПРИКМЕТНИКА В ПАМ'ЯТЦІ 1618 РОКУ «ЗЕРЦАЛО БОГОСЛОВІЇ» КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА-СТАВРОВЕЦЬКОГО

У статті проаналізовано особливості відмінювання прикметника та розглянуто основні засоби його творення в пам'ятці 1618 року «Зерцало Богословії» Кирила Транквіліона-Ставровецького.

«Зерцало Богословії» – пам'ятка, цінність якої для розвитку філософської думки та літературного процесу в Україні уже визначена та неодноразово окреслена [2, с. 93]. Разом з тим, джерело ще не було системно досліджене з погляду мовознавчого. Відтак цей аспект потребує докладного та ґрунтовного вивчення. У статті проаналізовано особливості вживання прикметників, що є **актуальним** для наукового відображення особливостей процесу становлення цього класу слів у сучасній українській літературній мові.

Метою дослідження є характеристика особливостей словозміни в пам'ятці «Зерцала Богословії»; виявлення елементів живого мовлення; простеження в пам'ятці власне українських рис: відбиття впливу народнорозмовної стихії, а також впливу інших лінгвосистем, зокрема польської, церковнослов'янської та грецької мов.

Історично прикметники як частина мови сформувалися на базі іменної категорії. Власне, ця особливість проявляється в їх відмінюванні. У давньоукраїнській мові прикметники виступали у двох формах, успадкованих від праслов'янської, – короткі (нечленні, іменні) та повні (членні, займенникові) форми. Короткі прикметники просто вказували на ознаку чи властивість предмета з ряду подібних. Повні – на те, що певний предмет виділяється з ряду подібних, сприймається як відмінний від інших (або як неповторний) [1, с. 173].

У період укладання пам'ятки членні прикметники (утворювалися шляхом поєднання анафоричного вказівного займенника *И* – для чоловічого роду, *Є* – для середнього роду, *Я* – для жіночого роду та коротких прикметників) набули значного поширення. І з огляду на словотвірні особливості очевидно, що їх відмінкова парадигма відрізняється від відмінкової парадигми прикметників нечленних. Такі відмінності яскраво бачимо у тексті «Зерцала Богословії».

За чисельністю членні прикметники переважають: *седмогла́вній* 164¹, *бл̑жєны̑* 112, *в̑чны̑* 100, *шпєт̑ны̑* 72, *бѣдоу́цїй* 38, *горáчаа* 83, *до́лнаа* 100, *бл̑гвен̑наа* 214, *ней̑зречєн̑нааа* 25, *в̑бра́наа* 121, *бєзв̑стное* 115, *бєз̑числєн̑ныи* 39, *в̑чныи* 61, *глад̑ны̑* 133, *дп̑єв̑ныа* 216, *каманныє* 149, *люб̑мїй* 215. Проте виділяємо також достатню кількість прикметників нечленних: *чѣжъ* 104, *бєз̑плѣтєнъ* 72, *гѣден̑* 173, *подобє̑* 135, *крystalєва* 198, *нєсл̑а̑* 88, *бєз̑ы̑мєн̑на* 27, *подвижн̑йша* 6, *ѣбра̑ни* 12, *погáнє* 189, *бєз̑плѣтны* 62, *лѣтáюцїй* 83, *прѣчыи* 103.

У формах непрямих відмінків з-поміж членних і нечленних прикметників також виявлено різні відмінкові формальні структури: **Р. в. одн.:** *до жив̑а* 155, *с̑д̑а̑ца* 19 – *бєз̑числєн̑ного* 92, *б̑жєк̑а* 105, *ѣ прєлєстнє̑го* 117 (ч. р.); *сатанина̑* 105, *ѣ̑ча* 35 – *богáтого* 48, *до за́ходнєго* 147, *є̑д̑но̑й̑стѣт̑наго* 145 (с. р.); *сатанины* 154 – *бл̑вен̑ной* 208, *вид̑имой* 69, *є̑фєск̑ой* 122, *закон̑ныа* 49, *ѣ вра̑жєи* 161, *на̑имильшє̑й* 168 (ж. р.). **Д. в. мн.:** *б̑совомъ* 73 – *а̑л̑чнымъ* 71, *в̑рн̑ы̑* 45, *нєч̑стым̑* 211, *ч̑стимъ* 86, *в̑шєл̑ак̑и̑* 113. **З. в. одн.:** *м̑жєска* 165 – *высѣк̑и* 21, *вєл̑ик̑ий* 134, *вєт̑хаго* 185 (ч. р.); *прєзъ а̑рха̑г̑г̑лово* 41, *д̑вне* 89, *дѣбрє* 214 – *в̑ бєз̑гр̑шноє* 206, *на дѣбрє* 8, *прєсв̑тл̑а* 138 (с. р.); *бєсм̑ртнѣ* 106, *сл̑жєб̑ничѣ* 41 – *в̑ богáт̑ю* 211, *д̑вноюю* 61, *в̑ кром̑ш̑ноюю* 163, *чѣж̑ю* 73, *б̑ж̑ю* 38 (ж. р.). **З. в. мн.:** *д̑вна* 219, *готѣвы* 115, *за дрѣ̑ги* 49 – *а̑л̑чнаа* 71, *бєз̑д̑ш̑ныи* 86, *в̑ б̑лыє* 186, *высѣк̑є* 90, *на нєвид̑им̑ий* 40, *за ней̑зречєн̑ныа* 216, *нєч̑ст̑ий* 123, *прихѣдим̑ыа* 105, *в̑рн̑ы̑* 208, *дрѣ̑г̑и̑* 87, *д̑мон̑ских̑* 214, *шалє̑ныхъ* 139, *а̑г̑г̑льскиа* 62, *а̑г̑г̑льск̑їа* 218. **О. в. одн.:** *вл̑сною* 162 – *ч̑стой* 152 (ж. р.).

Найбільш широко представлені прикметники твердої групи, ад'єктивів м'якої групи значно менше: **Н. в.:** *г̑нє* 147, *срєд̑нєє* 80 (с. р.); *вн̑ш̑наа* 33, *в̑нєш̑наа* 34, *вн̑тр̑наа* 21, *в̑н̑тр̑наа* 33, *г̑на* 180, *н̑жнаа* 102 (ж. р.). **Р. в.:** *г̑на* 66 (ч. р.); *з̑ вн̑тр̑ного* 39, *в̑ш̑нєго* 104 (с. р.); *в̑ш̑нихъ* 218, *н̑ж̑нихъ* 66 (мн.); **Д. в.:** *в̑ш̑нєм̑* 110 (ч. р.); *к̑ в̑н̑нєм̑* 211 (с. р.); *н̑ж̑ноюю* 104 (ж. р.). **З. в.:** *пѣ лѣт̑нєго* 42 (ч. р.); *в̑ г̑д̑нє* 151 (с. р.); *срєд̑ноюю* 66 (ж. р.); *г̑д̑на* 70 (мн.). **О. в.:** *г̑д̑нимъ* 35 (с. р.). **М. в.:** *по г̑д̑ню* 57, *ѣ г̑н̑и* 11 (с. р.); *ѣ н̑ж̑нєй* 102 (ж. р.).

¹ Тут і надалі цифрою в дужках позначено сторінку оригіналу стародруку за виданням: Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало Богословіи / КирилоТранквіліон-Ставровецький. □ Почаїв, 1618.

Загалом, більшість флексій членних та нечленних прикметників, виявлених у досліджуваному тексті, успадковані сучасною українською мовною традицією і тепер є нормою літературної мови. Проте поширеними також є давні відмінкові форми: Н. в. ж. р.: *бѣѣа* 211; мн.: *погáне* 189, *дїѣв'ныа* 216, *каманныѣ* 149, *прóчаа* 14. Р. в. ч. р.: *гóрнего* 108; с. р.: *зáходнего* 147; ж. р.: *зáкон'ныа* 49. Д. в. мн.: *бѣсовомъ* 73; М. в. с. р.: *в'ѣчнемъ* 108, *о сїовнѣ* 38, *о гїи* 11. Фіксуємо також тяжіння до сучасної української норми відмінювання у використанні форм Р. в. займенникових прикметників на одночасне позначення і З. в.: *безгрѣшнаго* 106, *бл҃гословѣн'но* 51, *пресвѣтла* 138, *вѣрны* 208, *прокажѣных* 197. Подібне вживання відмінкових закінчень для вираження З. в. є нетиповим для тодішньої орфографії, тому в таких флексіях бачимо відображення живомовної стихії.

У пам'ятці знаходимо випадки узгодження, яке наразі сприймається алогічним, хоч на час написання було узусним. Наприклад: *оубивають дїѣ чл҃кою* – граматично маємо форму О. в., за змістом – З. в.; *протївѣ в'шелáки злóстемъ* 113, *протївѣ вла́стемъ тѣмным* 112 – форма Д. в., за змістом – Р. в.

Написання на зразок *на нáвышю* 90, *слѣженичой* 186 свідчать про тенденцію до остаточного ствердіння шиплячих у мовленні автора (набірника).

Загалом, у пам'ятці «Зерцало Богословії» яскраво представлені всі три розряди прикметників: якісні, відносні та присвійні. Серед якісних, зокрема, спостерігаємо процес ступенювання: *бóл'шїй*, *бóлшеи* 59, *бóшеє* 7, *зацнѣйшїи* 4, *тáжшїй* 111, *б҃гослов'нѣйшїи* 70, *легчáйшеє* 82, *мен'шаа* 47, *навдачнѣйшаа* 184, *гроубшїи* 76, *грѣшнѣю* 110, *лютѣйшїи* 72, *наймилшѣмѣ*, *наимильшїимъ* 150, *найбол'шеє* 216, *тóньшеє* 97, *тóншей* 76.

Використання присвійних прикметників для Транквіліона-Ставровецького теж було звичним. Такі ад'єктиви утворені переважно за допомогою суфіксів *-ов*, *-ев* та вжиті у короткій формі: *áрїєва* 149, *змїєва* 125, *áрхааг҃г҃лово* 41, *Иоу́дова* 47, *ка́лвиновы* 160. Послідовність вибору суфікса безвиняткова: *-ев-* – після основи на м'який, *-ов-* – на твердий. Фіксуємо також випадок творення присвійного прикметника за допомогою суфікса *-ин-*: *мд҃чїтельствá сатанина* 48.

Відносні прикметники, зафіксовані в пам'ятці, мають різну словотвірну продуктивність. Вони утворені за допомогою різних суфіксів, найтипівішими з них є такі:

-ск-: бѣословѣскаго 212, ѿѣвѣскаа 28, кржлѣвѣскаю 126, аѣгѣльскѣи 39, люскаго 42, бѣзскаю 44, царѣскѣи 45, канагалилѣйскѣо 45, аѣдскаго 46, поганѣскихъ 55;

-ив-: немѣлостивомѣ 129, млтвивый 140, правдивѣю 178, блѣгочѣстивыхъ 201;

-лив-: зичѣливый 17, добротливомѣ 138, злосливомѣ 182, смраливый 202;

-н-: слѣичной 88, полнѣчного 89, невласное 69, пекѣльныхъ 128;

-ист-: водѣнистими 77, ѿгнѣстаа 82, сѣрѣчѣстымъ 197;

-ов-: дѣховно 192, часовѣго 28;

-ес-: небеснымъ 187, телесная 24;

-ан-: глинаное 172;

-ен-: ѣстиненый 41;

-им-: славѣмого 52.

Зауважуємо, що словотвірна модель творення ад'єктивів із суфіксом **-ск-** є найактивнішою у творенні розряду відносних прикметників.

Отже, у пам'ятці «Зерцало Богословії» Кирила Транквіліона-Ставровецького категорія прикметника представлена цілком повно задля того, аби окреслити особливості його відмінювання та словотвору. Зазначимо, що уже на час написання пам'ятки функціонування ад'єктивів як самостійної частини мови не надто відрізнялося від сучасності. Відтак, неумотивовані традицією, але подібні до нормативних сьогодні написання відмінкових закінчень прикметників пояснюємо впливом народнорозмовної стихії. А залишки давніх форм – особливостями церковнослов'янської мови, яка досить активно виявлена в пам'ятці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жовтобрюх М. А. Історична грамати́ка української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та ін. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.

2. Паславський І. В. Кирило Транквіліон-Ставровецький і філософські традиції Київської Русі / І. В. Паславський // Київська Русь: культура, традиції: зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 92-103.

3. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало Богословіи / КирилоТранквіліон-Ставровецький. – Почаїв, 1618.